

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Максимюк Олександр Дмитрович

УДК340.12

**ПРИНЦИП НЕВІДВОРОТНОСТІ
ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ:
ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД**

Спеціальність 12.00.12. – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів
2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Козловський Антон Антонович,
Національний транспортний університет,
завідувач кафедри конституційного та
адміністративного права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Тихомиров Олександр Деонисович,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри теорії держави і права;

кандидат юридичних наук

Гудима Дмитро Анатолійович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри теорії та філософії права.

Захист відбудеться «22» червня 2011 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, Україна, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розісланий «19» травня 2011р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Тінь сумніву в невідворотності юридичної відповідальності, яка нависає над пізнанням правової реальності, в єдиному світі правової культури заведено розвіювати за допомогою галузево- чи загальнотеоретичного аналізу характеру відношення неправомірної поведінки та її наслідків. У такий спосіб загроза відплати за правопорушення розглядається, в першу чергу, в кримінальному праві, а також в рамках загальної позитивно-правової теорії юридичної відповідальності.

Визначення можливості або неминучості юридичної відповідальності в такому разі обмежується прийомами тієї чи іншої галузі права або теорії права, а рівень узагальнення модальності останньої не є домірним ідеї права як конститутивному філософсько-правовому поняттю. Так, наприклад, сучасні тенденції правового розвитку, які все більше проникають у вітчизняне праворозуміння, ставлять поряд з інститутом юридичної відповідальності інститут медіації, який, на перший погляд, несумісний з принципом невідворотності юридичної відповідальності. В дослідженні цього та багатьох інших реталіаційних питань галузевий та теоретико-правовий підходи наштовхуються на певну межу, яку вони не наважуються переступити. Вочевидь правознавство відмовляється від розгляду багатьох суттєвих властивостей юридичної відповідальності, залишаючи згадані питання відкритими, а природу невідворотності юридичної відповідальності в цілому непізнаною.

Такі риси юридичної відповідальності, як її невідворотність чи доцільність вимагають нового бачення за рахунок звернення до філософії права, в першу чергу, до гносеології права, а також – онтології, аксіології та логіки права, оскільки належна формальна, змістовна та прагматична характеристики юридичної відповідальності, орієнтуючись, насамперед, на місце та значення принципу її невідворотності, мусить опиратися на всебічне вивчення закономірностей набуття істинних знань про реальний світ права, тобто на гносеологічний підхід, який тісно пов'язаний з процесом та результатом пошуку переконливих підстав для несхибних міркувань про правову реальність.

Зважаючи на те, що згаданий вище підхід не скасовує, а, навпаки, потребує поєднання здобутків галузей та теорії й соціології права з філософським надбанням, – позитивного права з етикою права, – розглядаючи їх як одну зі своїх основ поряд з ідеєю права як своєю іманентною основою, його застосування при поясненні принципу невідворотності юридичної відповідальності стає все більш нагальним, особливо, якщо взяти до уваги, що зворотним боком свободи, як найважливішої культурної цінності, є

відповідальність, невідворотна за своєю суттю та обмежена принципами справедливості і гуманності.

Виходячи зі зазначеного, при розробці теми дисертації використано результати теоретико- та галузево-правових досліджень юридичної відповідальності Т. Малаш, М. Малєїна, А. Помогалова, С. Потапкіна та ін. (теорія права); В. Грищука, П. Дагеля, С. Келіної, Н. Косякової, Ю. Коломієць, І. Красницького, В. Кудрявцева, В. Лунєєва, В. Мальцева, М. Мельника, Я. Мотовіловкера, В. Навроцького, А. Степанюка, П. Фефєлова, П. Фріса, М. Хавронюка та ін. (кримінальне та кримінально-виконавче право); В. Колпакова, Д. Лук'янця та ін. (адміністративне право). У дисертаційному дослідженні застосовано праці класиків: Ч. Беккарія, І. Бентама, І. Канта, Ш.-Л. Монтеск'є, М. Таганцева, М. Фуко та ін. Критика принципу невідворотності юридичної відповідальності представлена в роботах Л. Головка, В. Маляренка та ін. Гносеологічне обґрунтування невідворотності юридичної відповідальності має своїм базисом: розробки юридичної відповідальності у творах С. Алексєєва, К. Басіна, Б. Базилєва, В. Баранова, О. Бондарєва, С. Братуся, Ю. Денисова, М. Духна, В. Замараєва, В. Івакіна, А. Козловського, А. Колодія, С. Комарова, О. Корольова, В. Лазарєва, О. Лейста, Д. Ліпінського, О. Михайленка, О. Назарової, Н. Оніщенко, А. Полякова, С. Погребняка, В. Рібакова, І. Самощенко, А. Селіванова, О. Скакун, В. Тархова, В. Трутня, М. Фарукшина, Р. Хачатурова та ін.; деонтичну логіку та логіку оцінок – у працях Г. ф. Врігта, О. Івіна, В. Косовича та ін., уявну логіку М. Васильєва, формальну логіку В. Титова та ін., семіотику В. Переверзєва та ін.; ідею права: Ф. Бідлінського, К. Ларєнца, Д. Ллойда, С. Максимова, Г. Радбруха та ін. В цілому філософсько-правовою основою дисертаційного дослідження стали праці М. Алексєєва, О. Бандури, Ж.-Л. Бержеля, В. Горбатєнка, Д. Гудими, О. Данильїана, Є. Ерліха, В. Канке, А. Карася, Е. Касірєра, Г. Когєна, А. Козловського, Р. Косолапова, М. Костицького, Г. Манова, В. Маркова, Н. Мельничук, В. Нєрсєсянца, М. Никифорака, Ю. Пермякова, П. Петришина, П. Рабіновича, С. Сливки, О. Тихомирова, М. Цвіка, Р. Циппеліуса, Л. Явича та ін.

Отже, актуальність теми дослідження визначається як предметом чи відкритими питаннями, так й необхідністю розширення інструментарію гносеологічного обґрунтування принципу невідворотності юридичної відповідальності, яка повинна досягатися без марних очікувань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження виконано відповідно до комплексної науково-дослідної програми кафедри теорії та історії держави і права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Правова природа особистості в структурі громадянського суспільства» (номер державної реєстрації 0106U003616).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в прямому та опосередкованому гносеологічному обґрунтуванні невідворотності як принципу юридичної відповідальності.

Постановка цієї мети конкретизується розв'язанням таких завдань:

- виявити у формі уточненої ідеї права як складової правової реальності та єдиного світу правової культури світоглядну (філософсько-правову, етико-правову) основу деонтичної теорії та метатеорії невідворотності юридичної відповідальності;

- розширити позитивно-правову теорію юридичної відповідальності за рахунок застосування гносеологічного підходу до аналізу невідворотності юридичної відповідальності;

- встановити особливості правового регулювання невідворотності юридичної відповідальності на рівні правової оцінки, правотворчості, правозастосування та примусового правовиконання;

- провести порівняльно-правовий аналіз вихідних даних для утворення поняття невідворотності, доцільності, тобто характеру юридичної відповідальності, керуючись при цьому поняттям абстрактного відношення;

- окреслити дві гносеологічні картини модальності юридичної відповідальності, в т.ч. визначити на основі алетичних модальностей метатеоретичні види невідворотності юридичної відповідальності;

- визначити формальні місце та роль принципу невідворотності в механізмі юридичної відповідальності на основі аналізу аподиктичного характеру відношення між фактичним складом та правовим наслідком вторинної правової норми, тобто між умовами застосування та змістом юридичної відповідальності;

- здійснити змістовне обґрунтування невідворотності юридичної відповідальності шляхом телеологічного тлумачення аподиктичного характеру абстрактної вторинної правоохоронної норми;

- продемонструвати вирішення питань, які виникають при впровадженні принципу невідворотності юридичної відповідальності в життя, зокрема в процесі нормативного утвердження та реального здійснення принципу невідворотності юридичної відповідальності;

- узагальнити значення невідворотності юридичної відповідальності на рівні філософії права.

Об'єктом дослідження даної роботи є аподиктичний характер відношення умов застосування та змісту юридичної відповідальності як філософсько-правової цінності, який виявляється, поряд з іншими модальними рисами зазначеного характеру, в ході соціальної взаємодії правопорушника, потерпілого, третіх осіб та суспільства в цілому.

Предметом дослідження є формальні, змістовні та прагматичні особливості гносеологічного осмислення невідворотного характеру юридичної

відповідальності, а також відповідні їм наукові концепти, правові норми, соціальні відносини та етико-правові ідеали.

Методи дослідження. Дослідження проведене за допомогою наступних методів: гносеологічний підхід, метод гносеологічного обґрунтування як загальний метод; модальний аналіз як основний метод, визначений природою невідворотності юридичної відповідальності; етико-правовий метод, зокрема поняття ідеї права, правової реальності, єдиного світу правової культури – для визначення світоглядної основи позитивно-правової теорії невідворотності юридичної відповідальності; дедуктивний, гіпотетико-дедуктивний метод, генетично-конструктивний, узагальнення, класифікація, метод структурного аналізу використано для розробки деонтичної теорії та метатеорії невідворотності юридичної відповідальності в цілому; порівняльно-правовий – для аналізу невідворотності та доцільності юридичної відповідальності як традиційних підходів; методи семіотики, формальної, класичної, модальної, паранесуперечливої, уявної логіки – для визначення модальності юридичної відповідальності; телеологічне тлумачення як елемент герменевтики – для змістовного обґрунтування невідворотності юридичної відповідальності; соціологічне опитування, анкетування – для визначення цілей та способів здійснення принципу невідворотності юридичної відповідальності, зокрема для встановлення перешкод, які зустрічаються у вітчизняній практиці на шляху функціонування юридичної відповідальності, та для пошуку бажаних способів досягнення її дієвості та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що у роботі висунуто, обґрунтовано та винесено на захист низку концептуальних новел, важливих для юридичної теорії та практики, зокрема для підвищення ефективності застосування юридичної відповідальності в Україні, а саме:

вперше:

– на філософсько-правовому (власне гносеологічному, логіко-гносеологічному, особливо – деонто-гносеологічному, семіотико-гносеологічному, аксіо-гносеологічному, онто-гносеологічному та антропо-гносеологічному) рівні здійснено формальну, змістовну та прагматичну характеристику юридичної відповідальності, взявши при цьому за відправний пункт принцип невідворотності останньої та розрізняючи невідворотність юридичної відповідальності в матеріально- та процесуально-правовому сенсі, а також невідворотність юридичної відповідальності у правовій оцінці, правотворчості, правозастосуванні та примусовому правовиконанні;

– принцип невідворотності юридичної відповідальності в об'єктивному сенсі визначено: в матеріально-правовому аспекті – як відповідність між аподиктичним складом правопорушення та правовим наслідком вторинної правоохоронної норми, в процесуальному аспекті – як такий характер юридичної відповідальності, що має місце тоді, коли юридична

відповідальність не є ні довільною, ні неможливою; в суб'єктивному сенсі невідворотність юридичної відповідальності є виявом такої загрози відплати за правопорушення, яка здійснюється з необхідністю, а не за можливістю, а тому цей принцип є складовою, в першу чергу, превентивної функції юридичної відповідальності (реталіаційно-превентивна система координат);

– з'ясовано гносеологічну структуру відносного принципу невідворотності юридичної відповідальності, формула якого наступна: якщо склад правопорушення визначено аподиктично, то юридична відповідальність є невідвратною;

– встановлено, що проблему невідворотності юридичної відповідальності створюють не лише перешкоди на шляху функціонування юридичної відповідальності, але й законодавча повнота правового регулювання юридичної відповідальності, оскільки законодавець намагається встановлювати поряд з аподиктичним складом правопорушення також і проблематичні склади правопорушення, якими визнається вплив дискреційної поведінки потерпілого, правопорушника, суду чи правоохоронного органу на вибір юридичної відповідальності та, крім того, формулює умови, які звільняють від відповідальності за порушення права;

вдосконалено:

– розуміння принципу невідворотності юридичної відповідальності на філософсько-правовій основі ідеї права, яка є сукупністю таких загальних принципів, як свобода, справедливість, правова певність, доцільність та ін., і тим самим визначено невідворотність юридичної відповідальності в рамках поняття правової реальності, символом значимості якої стало поняття абстрактного відношення, а сенсом – сучасна правова культура;

– телеологічне тлумачення характеру абстрактної вторинної правоохоронної норми, – і тим самим здійснено аналіз невідворотності юридичної відповідальності з погляду цілей юридичної відповідальності, а також в контексті інших принципів юридичної відповідальності та в цілому в реталіаційно-превентивній системі координат;

– прямий та опосередкований шлях до невідворотного застосування юридичної відповідальності: у першому випадку йдеться про відношення «правопорушення – юридична відповідальність», а в другому – про відношення «правопорушення – медіація – юридична відповідальність»;

набули подальшого розвитку:

– розгляд відношення невідворотності та доцільності юридичної відповідальності за допомогою різноманітного логічного інструментарію, насамперед, опираючись на деонтичну структуру правової норми та оцінки, поняття алетичних та деонтичних модальностей, уявну логіку М. О. Васильєва, металогіку тощо;

– твердження, що невідворотність та доцільність юридичної відповідальності мають дві сторони: формальну та матеріальну, причому у формальному плані невідворотність та доцільність юридичної відповідальності є протилежними, а в змістовному – підпорядкованими поняттями;

– питання усунення перешкод на шляху функціонування невідворотності юридичної відповідальності;

– ототожнення понять «аподиктична гіпотеза вторинної правоохоронної норми», «аподиктичний склад правопорушення», «аподиктично визначені підстави притягнення до відповідальності» та «аподиктичні умови застосування вторинної правоохоронної норми».

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх можна використати: для побудови методики застосування юридичної відповідальності, яка орієнтується на повне та паранесуперечливе законодавче врегулювання характеру юридичної відповідальності; у галузі науково-дослідної діяльності – для розв'язання проблем, пов'язаних з формуванням основних засад попередження правопорушень, в т. ч. злочинів; у навчальному процесі – для належного викладання відповідного спецкурсу «Юридична відповідальність»; у правотворчій діяльності – для підготовки змін і доповнень до чинного законодавства, які мають враховувати модальність юридичної відповідальності; у правозастосуванні – для кращого здійснення відповідних функцій судовими та правоохоронними органами.

Особистий внесок здобувача. Дисертація побудована на розробках, які не належать співавторам, за виключенням прикладів застосування модальності юридичної відповідальності, які розроблені разом з М. В. Никифороком.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації були покладені в основу доповідей, зроблених автором на 10 наукових конференціях: з них одна міжнародна – «Наука і освіта 2005» (м. Дніпропетровськ, 7-21 лютого 2005 р.); сім всеукраїнських – «Сучасний соціокультурний простір 2004» (м. Київ, 20-25 грудня 2004 р.), «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави» (м. Львів, 4-5 березня 2005 р.), «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 25 березня 2005 р.), «Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти» (м. Чернівці, 20-22 травня 2005 р.), «Взаємодія громадян та правоохоронних органів в контексті формування правової держави: правові, історичні, філософські та психологічні аспекти» (м. Львів, 15 травня 2008 р.), «Осінні юридичні читання» (м. Харків, 12-13 листопада 2008 р.), «Філософські, методологічні і психологічні проблеми права» (м. Київ, 23 квітня 2010 р.); дві регіональні міжвузівські – «Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина в Україні» (м. Івано-Франківськ, 16 квітня 2004 р.), «Наука-Практика-Освіта» (м. Київ, 23 травня 2008 р.).

Окрім цього, результати дослідження обговорювалися на кафедрах теорії та історії держави і права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та Львівського державного університету внутрішніх справ, на міжкафедральному семінарі Львівського державного університету внутрішніх справ, а також використовувалися у практичній викладацькій діяльності автора, зокрема при читанні лекцій, проведенні семінарських занять із дисципліни «Юридична відповідальність» для студентів юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Публікації. Результати дисертації опубліковані в 19 статтях в наукових журналах та тезах виступів на наукових конференціях, із яких 7 опубліковано в наукових виданнях, що включені ВАК України до переліку фахових.

Структура дисертації складається зі вступу, двох розділів, що містять 6 підрозділів, висновків, двох додатків та списку використаних джерел із 210 найменувань на 20 сторінках. Повний обсяг роботи становить 184 сторінки, з них – 162 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами й темами, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання і методологію дослідження та розкрито його наукову новизну, теоретичне й практичне значення, висвітлено аспекти, пов'язані з особистим внеском автора в наукову розробку теми, а також наводяться дані щодо апробації та публікацій результатів проведеного дослідження.

У **Розділі 1 «Світоглядно-теоретична та методологічна основа невідворотності юридичної відповідальності»** визначається на підставі уточненого формулювання гносеологічного підходу, запропонованого А. А. Козловським, місце принципу невідворотності юридичної відповідальності в єдиному світі правової культури; встановлюються шляхом порівняльного аналізу існуючі в правовій літературі та практиці два способи розуміння характеру юридичної відповідальності – її невідворотність та доцільність, а також окреслюється методологія гносеологічного обґрунтування, а саме: обумовлюється, як здійснюється аналіз модальності юридичної відповідальності, – і тим самим будується філософсько-правовий образ невідворотності юридичної відповідальності, який спрямовує подальше її дослідження в наступному розділі дисертації.

У *підрозділі 1.1. «Принцип невідворотності юридичної відповідальності в єдиному світі правової культури»*, опираючись послідовно на поняття ідеї права, правової реальності та єдиного світу правової культури, а також специфікуючи останні до вимог філософсько-правового аналізу

невідворотності юридичної відповідальності, беручи до уваги структуру семіотики, доведено, що такого роду вичерпний аналіз має виконуватися в рамках формальної, змістовної та прагматичної характеристики юридичної відповідальності. При цьому поняття ідеї права варто деталізувати за допомогою експлікації таких комплементарних її елементів, як визнання правопорядком бажаного правового наслідку, невизнання правопорядком певного бажаного наслідку як правового та, крім того, визначення правопорядку у випадку, коли відсутній бажаний або небажаний правовий наслідок. Правова реальність повинна розглядатися через призму застосування принципів права, в т. ч. за рахунок ґрунтовного аналізу ролі таких принципів в механізмі правового регулювання. В єдиному світі правової культури, зважаючи на природу невідворотності юридичної відповідальності, потрібно акцентувати увагу на символічному понятті абстрактного відношення, предметним значенням якого є значимість юридичної відповідальності зокрема та значимість правової реальності в цілому, та яке осмислюється в рамках європейської правової культури та під сильним впливом центральної частини невід'ємних прав та свобод людини.

В цьому підрозділі досліджуються також такі питання, як: правова оцінка в правому регулюванні невідворотності юридичної відповідальності, правотворча повнота такого регулювання, застосування і реконструкція змісту відповідного принципу та невідворотність виконання судових й інших правових рішень.

У підрозділі 1.2. *«Характер юридичної відповідальності: невідворотність та доцільність»*, переходячи від формалізації згаданого вище абстрактного відношення до його інтерпретації завдяки поняттю характеру юридичної відповідальності, констатується стан дослідження питання невідворотності юридичної відповідальності та ставляться невіршені питання, при цьому в ньому розкрито два традиційні значення, які отримує цей характер в правовій історії та в різних країнах, а також сформульована позиція щодо важливості обговорення модальності юридичної відповідальності. Тут наведені аргументи на користь можливості сумісності невідворотності та доцільності юридичної відповідальності (в контексті розрізнення формальної та змістовної невідворотності та доцільності). Зазначено до того ж, що згадані принципи виражають в сукупності необхідний, випадковий чи можливий взаємозв'язок умов застосування та змісту юридичної відповідальності, враховуючи при цьому сучасну тенденцію, згідно з якою примусові заходи перестають бути єдиним засобом попередження правопорушень, а значення набувають заходи заохочення.

У підрозділі 1.3. *«Методологія гносеологічного обґрунтування: аналіз модальності юридичної відповідальності»*, використовуючи аналіз модальності як основний методологічний прийом дисертації, наводяться дві картини

модальності юридичної відповідальності, одна із яких водночас є картиною модальності невідворотності юридичної відповідальності. Так, метатеоретичні види невідворотності юридичної відповідальності – необхідна (аподиктична), дійсна (асерторична) та можлива (проблематична) невідворотність – визначені в рамках такої модальної логіки, яка є своєрідним розширенням аристотелівської логіки (картина № 1). В свою чергу, алетичні модальності: необхідність, випадковість та неможливість, – дозволяють повно (паранесуперечливо, нетривіально суперечливо) охарактеризувати будь-яке поняття, в т. ч. за аналогією взаємовизначеності алетичних та деонтичних модальностей – принцип юридичної відповідальності. Необхідність у формі невідворотності, випадковість (індиферентність) – довільності, неможливість у формі повного усунення юридичної відповідальності дозволяють побудувати деонтичну та/або аксіологічну формальні системи юридичної відповідальності, які мають семантичні моделі в теорії, соціології та філософії права, а також у базових (конституційному, адміністративному, цивільному, кримінальному тощо) та інших галузях права (картина № 2). В останньому випадку йдеться про застосування положень уявної логіки М. О. Васильєва.

Зазначене дозволяє розкрити сутність невідворотності юридичної відповідальності (відповідність між правопорушенням та стягненням) та пояснити реальний стан речей у матеріальному та процесуальному праві в частині, яка стосується відповідно повноти правового регулювання характеру юридичної відповідальності та потенційної процесуальної дискреційності останньої.

Розділ 2 «Гносеологічне обґрунтування принципу невідворотності юридичної відповідальності» присвячений формальному, змістовному та прагматичному обґрунтуванню принципу невідворотності юридичної відповідальності.

У підрозділі 2.1. «Формальне обґрунтування принципу невідворотності юридичної відповідальності» встановлено, що у разі, коли фактичний склад правопорушення (умови застосування вторинної правоохоронної норми) визначається аподиктично, тобто таким чином, що відступити від приписаної поведінки не можна, то тим самим досягається формальна невідворотність юридичної відповідальності. У разі ж, коли фактичний склад визначається проблематично, тобто є відкритим з точки зору або дискреційності правозастосовувача, або включає в себе оціночні поняття, то невідворотність юридичної відповідальності поступається своїм місцем доцільності, в т. ч. довільності юридичної відповідальності. В обох випадках можна говорити про досягнення відповідності між умовами застосування та змістом юридичної відповідальності, проте лише в першому випадку явно, а в останньому – умовно. Отже, з формального погляду невідворотність юридичної

відповідальності є необхідним зв'язком (явною відповідністю) між умовами застосування та змістом юридичної відповідальності.

У підрозділі 2.2. «Телеологічне обґрунтування невідворотного характеру вторинної правоохоронної норми» невідворотність юридичної відповідальності розглядається з огляду на цілі юридичної відповідальності, а також в ньому аналізується функціональне відношення невідворотності та інших принципів юридичної відповідальності. Способом, який при цьому застосовується, є змістовне телеологічне тлумачення вторинної правоохоронної норми.

Встановлено, що морального самозобов'язання (совісті) недостатньо для усталення принципу невідворотності юридичної відповідальності. Зокрема з'ясовано, що гуманізм є імпліцитною складовою принципу невідворотності; справедливість як філософсько-правова категорія виступає базисом формування гносеологічного уявлення про невідворотність юридичної відповідальності та знаходить своє вираження у ході реалізації останньої. Наголошується, що згадані та інші принципи юридичної відповідальності становлять складну кореляційну єдність: невідворотність юридичної відповідальності зберігає свою значимість у системі принципів юридичної відповідальності і навпаки.

У підрозділі 2.3. «Прагматичне обґрунтування невідворотності юридичної відповідальності» аналізується впровадження в життя принципу невідворотності юридичної відповідальності, а саме: досліджується нормативне утвердження принципу невідворотності (невідворотність кримінальної та інших видів юридичної відповідальності); піддається ретельному гносеологічному розгляду здійснення невідворотності юридичної відповідальності, в т. ч. аналізуються перешкоди, які зустрічаються на шляху функціонування юридичної відповідальності (перепони для здійснення каральної, відновлювальної, регулятивної та інших функцій юридичної відповідальності), та способи досягнення дієвості юридичної відповідальності.

Зрештою, поняття принципу невідворотності юридичної відповідальності розкрито як сукупність позитивно та негативно визначених умов пізнання модального характеру юридичної відповідальності.

ВИСНОВКИ

Сумлінне звіряння прав, обов'язків та наслідків їх порушення, яке може мати місце завдяки моральному самозобов'язанню, часто витісняється бажанням скинути провину на іншого або ще якось звільнитися від відповідальності. Тому позбавлення певних благ у громадянському суспільстві також прийнято приписувати чужій волі, і цим перетворювати відповідальність із моральної категорії в юридичне поняття. Проте в обох випадках невідворотність надання звіту за відхилення від заведеного порядку є

суперечливою. Такий стан речей залежить не лише від діяльності людини, але й зумовлюється внутрішньою закономірністю, яку повинна виявити, описати та пояснити філософсько-правова теорія, яка при цьому має опиратися на досягнення не лише традиційної, але й сучасної логіки та теорії, соціології (й антропології) права. Звідси можна зробити висновки, що:

1. Зважаючи на те, що нормативний світ, світ ідей та ідеалів, а також світ соціальної взаємодії (правова реальність), правова культура та абстрактне відношення взагалі утворюють єдиний світ правової культури нового часу, в якому правова культура належним чином характеризує правову реальність, згадане відношення є формальним символом останньої та виразом сучасної правової культури, принцип невідворотності юридичної відповідальності – теорія та метатеорія невідворотності – є вказанням на пізнавальну значимість відповідної частини правової реальності (юридичної відповідальності), осмислюється завдяки принципам європейської (картезіанської) правової культурної традиції, і тому повинен розглядатися в рамках згаданого вище абстрактного відношення. Останнє пояснюється також тим, що невідворотність юридичної відповідальності – це різновид характеру юридичної відповідальності, тобто вияв, насамперед, формального боку юридичної відповідальності – відношення між умовами застосування та змістом юридичної відповідальності, аналіз якого можна здійснити за допомогою застосування модальної (алетичної, деонтичної) та уявної логіки. Невідворотність, необхідність, обов'язковість юридичної відповідальності в такому разі сприймається не лише як прояв її філософсько-правової аподиктичності, але й в контексті проблематичності, асерторичності, індиферентності та неможливості юридичної відповідальності.

2. Гносеологічний підхід дозволяє розширити позитивно-правову теорію юридичної відповідальності, побудувавши при цьому філософсько-правову теорію та метатеорію невідворотності юридичної відповідальності. Це пояснюється тим, що перша теорія має пізнавальні межі, які вона не може переступити. Наприклад, детальний змістовний аналіз принципів права має для неї трансцендентне значення й іманентне – для філософії права. Сказане стосується і принципу невідворотності юридичної відповідальності. Гносеологія права, зважаючи на мовну і практичну природу функціонування права, в т. ч. юридичної відповідальності, створює умови для послідовного та повного дослідження трьох аспектів невідворотності юридичної відповідальності – формального, змістовного та прагматичного, а гносеологічний підхід зокрема – для тісного поєднання в ході такого дослідження вимог, як теорії та соціології права, так і філософії права.

3. На рівні правотворчості існує така особливість правового регулювання, як паранесуперечливість (нетривіальна суперечливість) нормативного матеріалу, в той самий час така ситуація відсутня на рівні правової оцінки,

правозастосування та примусового правовиконання, хоча і з різних причин. Зазначена особливість є головним стимулом для існування проблеми невідворотності юридичної відповідальності на формальному рівні її аналізу.

4. Порівняльне дослідження характеру юридичної відповідальності дозволяє встановити, що в цілому в літературі та на практиці існує два основні способи його визначення: принципи невідворотності та/чи доцільності юридичної відповідальності, які виражають в сукупності необхідний, випадковий чи можливий взаємозв'язок умов застосування та змісту юридичної відповідальності. Ці два принципи змістовно (та формально) не заперечують, а доповнюють один одного, тому невідворотність юридичної відповідальності в такому сенсі не варто протиставляти її доцільності. Проте з іншого формального боку невідворотність та доцільність юридичної відповідальності можуть бути протилежними поняттями, і тому одночасно не можуть бути чинними. Зазначене дозволяє говорити про дві гносеологічні картини юридичної відповідальності, які враховують згадані вище особливості правового регулювання невідворотності юридичної відповідальності.

5. Паранесуперечлива картина характеру юридичної відповідальності враховує те, що алетичні модальності: необхідність, випадковість та неможливість, дозволяють повно охарактеризувати будь-яке поняття, в т.ч. принцип юридичної відповідальності. Необхідність у формі невідворотності, випадковість – довільності, неможливість у формі повного усунення юридичної відповідальності дозволяють побудувати деонтичну та/або аксіологічну формальні системи юридичної відповідальності, які мають семантичні моделі в філософії, теорії та соціології права, а також у базових (конституційному, адміністративному, цивільному, кримінальному тощо) та інших галузях права.

В межах такої формальної системи визначаються позитивні та негативні умови для застосування юридичної відповідальності, причому останні будуть двох видів. Невідворотне настання юридичної відповідальності співвідноситься з необхідністю, гальмування відповідальності – з випадковістю, а усунення (або звільнення) від відповідальності – з неможливістю останньої.

Протилежна до згаданої вище класична несуперечлива картина характеру юридичної відповідальності не дозволяє досягнути зазначеної повноти.

6. На основі алетичних модальностей можна визначити метатеоретичні види невідворотності юридичної відповідальності: можлива, дійсна, необхідна невідворотність юридичної відповідальності, а також гуманна (слухна, помірна) та кваліфікована невідворотність юридичної відповідальності, причому в останньому випадку межею невідворотності прийнято вважати принцип недискримінації правопорушника.

7. Оскільки принципи права є належною складовою механізму правового регулювання (механізму юридичної відповідальності), то тим самим і принцип невідворотності юридичної відповідальності є їх елементом, причому

формально його можна охарактеризувати за допомогою аналізу структури вторинної правоохоронної норми. Невідворотність юридичної відповідальності в такому разі є одним із виразів відповідності між умовами застосування та змістом юридичної відповідальності.

8. Гносеологічне обґрунтування невідворотності юридичної відповідальності потрібне для утвердження в суспільстві принципу невідворотності юридичної відповідальності. Для з'ясування змісту останньої має значення телеологічне тлумачення характеру вторинної правоохоронної норми, яке здійснюється на основі аналізу системи принципів юридичної відповідальності, в першу чергу, принципу справедливості.

Цілі юридичної відповідальності взаємоузгоджуються в рамках змішаної теорії обґрунтування характеру юридичної відповідальності. В такому разі до уваги береться поняття відплати за правопорушення в широкому контексті доцільності правоохоронної діяльності держави, причому доцільність такої діяльності визначається згаданими вище принципами юридичної відповідальності. Загалом під час аналізу невідворотності юридичної відповідальності найбільш оптимальною є реталіаційно-превентивна система координат, яка включає в себе поряд з відплатою також і поняття попередження.

Телеологічне обґрунтування невідворотності юридичної відповідальності – це процес і результат пошуку переконливих підстав для застосування принципу невідворотності юридичної відповідальності. Таким підґрунтям є, в кінцевому рахунку, зміст невідворотності юридичної відповідальності, який повинен у сукупності відповідати таким, сформульованим в різних джерелах, основним вимогам та метавимогам: 1) кожне правопорушення повинно тягнути відповідальність винної особи; 2) жоден невинний не може бути притягнутий до відповідальності; 3) повинна бути відсутня правова можливість звільнення від юридичної відповідальності; 4) не може мати місце гальмування юридичної відповідальності у випадках, передбачених законом.

9. Невідворотність як принцип юридичної відповідальності в тій чи іншій мірі знайшла своє закріплення та відображення у галузевому законодавстві, проте є відсутньою у Конституції України. Наведене в дослідженні її системне, телеологічне та прагматичне тлумачення створює умови як для викладення ч. 2 ст. 61 Конституції України у такій редакції: «Юридична відповідальність особи має індивідуальний та невідворотний характер», так і для належного наступного офіційного тлумачення Конституційним Судом України запропонованого формулювання.

10. Розкриваючи та аналізуючи основні умови для підвищення ефективності дії принципу невідворотності юридичної відповідальності, можна резюмувати, що чинниками досягнення дієвості юридичної відповідальності є

удосконалення законодавства, заходи, що сприятимуть високому рівню правосвідомості та правової культури, поліпшення якості досудової стадії притягнення до кримінальної, адміністративної та іншої відповідальності, покращення роботи органів, які беруть участь у судочинстві, підвищення ефективності виконання судових рішень та належне організаційно-технічне й матеріально-технічне забезпечення діяльності судових та правоохоронних органів, ступінь довіри населення до правоохоронних органів, роль засобів масової інформації, загальна політична ситуація, що створює умови для боротьби з правопорушеннями. Ці фактори виражають функціонування юридичної відповідальності, кінцевою метою якої є охорона прав та свобод громадян та превенція правопорушень.

11. Практичне та узагальнене філософсько-правове значення викладених вище результатів аналізу принципу невідворотності юридичної відповідальності можна підсумувати формулою: «Юридична відповідальність застосовується невідворотно, якщо є позитивно виражені умови для настання юридичної відповідальності та немає негативно виражених умов для її гальмування або усунення». Ця формула може бути уточнена за рахунок констатації, що в ній йдеться про застосування юридичної відповідальності щодо одного й того самого кола суб'єктів та одного й того самого випадку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Максимюк О. Д. Соціально-філософські засади невідворотності кримінальної відповідальності неповнолітніх / О. Д. Максимюк // Проблеми філософії права. – Київ-Чернівці : Рута, 2003. – Т. 1. – С. 107-111.

2. Максимюк О. Д. Невідворотність та індивідуалізація юридичної відповідальності: взаємозв'язок та активна взаємодія / О. Д. Максимюк // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Правознавство. – 2005. – Вип. 286. – С. 30-34. – (Серія Правознавство).

3. Максимюк О. Д. Справедливість як філософсько-етична основа реалізації принципу невідворотності юридичної відповідальності / О. Д. Максимюк // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Правознавство. – 2005. – Вип. 273. – С.10-13. – (Серія Правознавство).

4. Максимюк О. Д. Принцип невідворотності юридичної відповідальності (історико-філософський аспект) / О. Д. Максимюк // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Правознавство. – 2006. – Вип. 311. – С. 39-45. – (Серія Правознавство).

5. Максимюк О. Д. Фактори забезпечення принципу невідворотності юридичної відповідальності / О. Д. Максимюк // Науковий вісник

Чернівецького університету : збірник наукових праць. Правознавство. – 2006. – Вип. 348. – С. 19-23. – (Серія Правознавство).

6. Максимюк О. Д. Взаємозумовленість принципу невідворотності та інших принципів юридичної відповідальності / О. Д. Максимюк // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Вип. 461 : Правознавство. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2008. – С. 5-10.

7. Максимюк О. Д. Гуманізм як складова принципу невідворотності юридичної відповідальності / О. Д. Максимюк // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 47. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – С. 61–66.

8. Максимюк О. Д. Невідворотність відповідальності як філософсько-правова проблема / О. Д. Максимюк // Наукові записки. Право. – Острог, 2004. – Вип. 5. – С. 254-261. – (Серія Право).

9. Никифорак М. Модальність юридичної відповідальності : невідворотність, довільність, неможливість / М. Никифорак, О. Максимюк // Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2010. – Чис. V. – С. 106-110.

10. Максимюк О. Д. Невідворотність юридичної відповідальності – гарантія захисту прав та свобод людини : матеріали V-ї Регіональної міжвузівської наукової конференції [«Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні»], (м. Івано-Франківськ, 16 квітня 2004 р.) / Юрид. ін-т Прикарп. нац. ун-ту ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – С. 33-34.

11. Максимюк О. Д. Дотримання принципу невідворотності юридичної відповідальності в діяльності правоохоронних органів : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Сучасний соціокультурний простір 2004»], (м. Київ, 20-25 грудня 2004 р.). – К. : ТОВ «ТК «МЕГАНОМ», 2004. – Ч. 2. – С. 70-73.

12. Максимюк О. Д. Малоефективність дії принципу невідворотності адміністративної відповідальності за корупцію : матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції [«Наука і освіта 2005»], (м. Дніпропетровськ, 7-21 лютого 2005 р.). – Дніпропетровськ, 2005. – Т. 47. – С. 29-31. – (Серія Право).

13. Максимюк О. Д. Принципи юридичної відповідальності: антиномія чи системний зв'язок? : матеріали III Всеукраїнської наукової конференції молодих науковців, аспірантів і студентів [«Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави»], (м. Львів, 4-5 березня 2005 р.) / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Одеса : Юридична література, 2005. – С. 16-20.

14. Максимюк О. Д. Концептуальний зміст невідворотності юридичної відповідальності : тези Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та аспірантів [«Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку»], (м. Луцьк, 25 березня 2005 р.). – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – С. 23-25.

15. Максимюк О. Д. Значення моральних норм при формуванні принципу невідворотності юридичної відповідальності : матеріали XIII історико-правової конференції [«Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти»], (м. Чернівці, 20-22 травня 2005 р.) / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 292-297.

16. Максимюк О. Д. Совість як морально-етична передумова формування принципу невідворотності юридичної відповідальності : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Взаємодія громадян та правоохоронних органів в контексті формування правової держави: правові, історичні, філософські та психологічні аспекти»], (м. Львів, 15 травня 2008 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2008. – С. 198-200.

17. Максимюк О. Д. Невідворотність юридичної відповідальності (гармонізація з правом ЄС) : матеріали V-ої міжвузівської науково-практичної конференції [«Наука-Практика-Освіта»], (м. Київ, 23 травня 2008 р.) / Міжнарод. науково-технічн. ун-т ім. акад. Ю. Бугая. – К. : «ЗАТ ДОРАДО» , 2008. – С. 69-71.

18. Максимюк О. Д. Проблеми нормативного закріплення принципу невідворотності юридичної відповідальності : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів [«Осінні юридичні читання»], (м. Харків, 12-13 листопада 2008 р.). – Харків : ХНЮА, 2008. – С. 56-59.

19. Максимюк О. Д. Невідворотність як формально-методологічна сторона юридичної відповідальності : тези доп. III Всеукраїнської науково-теоретичної конференції [«Філософські, методологічні й психологічні проблеми права»], (м. Київ, 23 квітня 2010 р.). – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 127-128.

АНОТАЦІЯ

Максимюк О. Д. Принцип невідворотності юридичної відповідальності: гносеологічний підхід. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2011.

Дисертація присвячена гносеологічному обґрунтуванню принципу невідворотності юридичної відповідальності, а саме: формальній, змістовній та

прагматичній характеристиці аподиктичності юридичної відповідальності поряд з аналізом її проблематичності, асерторичності, індиферентності та неможливості. Тим самим здійснюється поглиблення пізнання невідворотності, як одного із модальних принципів юридичної відповідальності.

Світоглядною основою такого розгляду є ідея права як складова правової реальності. Поняття абстрактного відношення, що є формальною суттю невідворотності юридичної відповідальності, використовується для вказання на значимість відповідної частини правової реальності, а також осмислюється в реталіаційно-превентивній системі координат.

У результаті, визначено дві гносеологічні картини модальності юридичної відповідальності; за допомогою аналізу відношення між фактичним складом та правовим наслідком вторинної правової норми встановлено формальне місце та роль принципу невідворотності у механізмі правового регулювання, окреслені шляхи телеологічного тлумачення характеру абстрактної правоохоронної норми; продемонстровано вирішення питань, які виникають при провадженні принципу невідворотності юридичної відповідальності у житті.

Ключові слова: гуманізм, доцільність, модальність, невідворотність, пізнання, правова реальність, правопорушення, принцип, справедливість, юридична відповідальність.

АННОТАЦІЯ

Максимюк О. Д. Принцип неотвратимости юридической ответственности: гносеологический подход. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел. – Львов, 2011.

Диссертация посвящена гносеологическому обоснованию принципа неотвратимости юридической ответственности, а именно: формальной, содержательной и прагматической характеристике аподиктичности юридической ответственности наряду с анализом её проблематичности, асерторичности, индифферентности и невозможности. Исходя из этого, на основании гносеологического подхода осуществляется углубление познания неотвратимости, как одного из модальных принципов юридической ответственности.

Мировоззренческой основой такого рассмотрения является идея права как составляющая правовой реальности. Понятие абстрактного отношения, которое является формальной сущностью неотвратимости юридической ответственности, используется для указания на значимость соответствующей

части правовой реальности (значимость юридической ответственности), а также осмысливается в реталиационно-превентивной системе координат.

Установлены особенности правового регулирования неотвратимости юридической ответственности на уровне правовой оценки, правотворчества, правоприменения и принудительного правоисполнения.

Паранепротиворечивый (нетривиально противоречивый) характер юридической ответственности учитывает то, что алетические модальности: необходимость, случайность и невозможность, – позволяют полно охарактеризовать любое понятие, в том числе принцип юридической ответственности. Необходимость в форме неотвратимости, случайность – произвольности, невозможность в форме полного устранения юридической ответственности позволяют построить деонтическую и/или аксиологическую формальные системы юридической ответственности, которые имеют семантические модели в философии, теории и социологии права, а также в базовых (конституционном, административном, гражданском, уголовном) и других отраслях права.

В результате, определены две гносеологические картины модальности юридической ответственности; при помощи анализа отношения между фактическим составом и правовым следствием вторичной правовой нормы установлено формальное место и значение принципа неотвратимости в механизме правового регулирования; намечены пути телеологического толкования характера абстрактной вторичной правоохранительной нормы; продемонстрировано решение вопросов, которые возникают при внедрении принципа неотвратимости юридической ответственности в жизнь.

На основании алетических модальностей определены метатеоретические виды неотвратимости юридической ответственности: возможная, действительная, необходимая неотвратимость юридической ответственности, а также гуманная и квалифицированная неотвратимость юридической ответственности.

В результате такого способа правового аргументирования, как анализ модальности юридической ответственности, определено понятие принципа неотвратимости юридической ответственности, как совокупности позитивно и негативно определённых условий познания модального характера юридической ответственности.

Автором сформулированы выводы по конкретным вопросам и практические предложения, направленные на улучшение правового регулирования и применение принципа неотвратимости, а также содействие дальнейшего научного исследования в области принципов юридической ответственности, обозначение путей, подходов решения группы теоретических и практических правовых проблем принципа неотвратимости юридической ответственности.

Ключевые слова: гуманизм, модальность, неотвратимость, познание, правовая реальность, правонарушение, принцип, справедливость, целесообразность, юридическая ответственность.

ANNOTATION

Maximyuk O.D. The principle of the inevitability of legal responsibility: the gnosiological approach. – Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of Candidate of Law Sciences, speciality 12.00.12 – Philosophy of Law. – The Lviv State University of Internal Affairs. – Lviv, 2011.

The dissertation is devoted to the gnosiological grounding of the principle of inevitability of legal responsibility, namely: the formal, content and pragmatic characteristics of the apodicticity of legal responsibility, along with the analysis of its problematicity, assertiveness, indifference and impossibility. Thus carries out the deepening of the cognition of the inevitability, as one of the modal principles of legal responsibility.

The worldview basis of this consideration is a concept of the notion of law as a part of legal reality. The abstract relation, that is the formal essence of the inevitability of legal responsibility, is used to indicate the significance of the relevant legal reality, and it's also comprehended as retaliatively-preventive system of coordinates.

As a result, two gnosiological pictures of modality of legal responsibility are revealed; the formal position and the role of the principle of the inevitability of legal responsibility in the mechanism of legal regulation are set with the help of the analysis of the relation between the actual composition and the legal implications of the secondary legal norm; the ways of the teleological interpretation of the character of abstract law-enforcement norm are clarified, the decisions of the questions which arise at realization in life of the principle of the inevitability of legal responsibility are demonstrated.

Key words: humanism, feasibility, modality, inevitability, cognition, legal reality, offence, principle, justice, legal responsibility.

Підписано до друку 10.05.2011 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Умовн. друк арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 81-11.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.